

ISSN:1306-3111

e-Journal of New World Sciences Academy
2011, Volume: 6, Number: 2, Article Number: 4C0086

HUMANITIES

Received: November 2010

Accepted: February 2011

Series : 4C

ISSN : 1308-7320

© 2010 www.newwsa.com

Mehmet Yılmaz

Kilis 7 Aralık University

mehmetyilmaz27@yahoo.com.tr

Kilis-Turkey

HAKAS KADIN KAHRAMANLIK DESTANLARINDAN HUBAN ARIĞ'DA KADIN KAHRAMANLAR

ÖZET

Güney Sibirya Türk halklarından Hakas Türklerinin destan metinleri mitolojik, masalsı, Şamanik motifleri bir arada bulundurmaları yönünden ilgi çekicidir. Kadın kahramanlar güçlü, savaşçı, acımasız ve birçok olağanüstü vasfa sahiptirler. Çalışmamızda kadın kahramanları doğumu, ailesi, isim alması, kahramanlıkları, yönetimi, ölümü gibi değişik yönlerden, ulaşabildiğimiz metinler çerçevesinde inceledik.

Anahtar Kelimeler: Türk Destanları, Hakas Destanları,
Kadın Kahramanlar, Kahramanların Özellikleri,
Şamanizm'in Tesiri

FEMALE HEROES IN HAKAS HEROIC EPICS AND HUBAN ARIĞ

ABSTRACT

South Siberian nation's Hakas Turks' epic texts are interesting because they have mythologic, folk fable, shamanic motifs that are used altogether. The heroines have powerful, combatant, bitter and many abnormal characteristics. The heroines dedicates themselves to community, and therefore they have almost no private life. In our work we tried to investigate the heroines on their birth, families, names, heroism, management and also their death from the text we reached.

Keywords: Turkish Epics, Hakas Epics, Heroines,
Heroines' Characteristics, Shamanism's Effect

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Hakas edebiyatı ve folkloru üzerine Türkiye’de sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Türksoy’un yayımladığı Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi’nin 25.cildi Hakas Edebiyatı’na ayrılmıştır. Nitekim bu eser, Hakas edebiyatı ile ilgili birçok çalışmada müracaat kitabı olarak gösterilmektedir. Bunun dışında özellikle Doç.Dr. Ekrem Arıkoğlu’nun ismini anmak gerekir. Gerek kendisinin Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkan “Hakas Destanları- 1” gerekse yüksek lisans öğrencilerine yaptırdığı tezler bu alandaki boşluğu gidermeye önemli katkılar sağlamıştır. Doç.Dr. E. Arıkoğlu’nun eserinde üç destan bulunmaktadır. Sırasıyla: Altın Çüs Destanı, Ak Çibek Arığ Destanı ve Ay Huucın Destanı. Bir diğer önemli kitap ise, yine Türk Dil Kurumu yayınları arasında “Hakas Destanları- 2 - Kara Kuzgun” adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca Türksoy tarafından “Han Mirgen Destanı” 2008’de, Erdal Şahin’in çalışması olan “Hakas Destanı Altın Arığ-Giriş-Metin-Aktarma-Dizin” Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 2007’de, Dr. Fatma Özkan’ın eseri “Altın Arığ” Bilig yayınları arasında 1997’de yayımlanmış önemli çalışmalardır. Kitap düzeyinde yapılan ve nisbeten çok olan bu yayınların yanında makale çalışmaları - yaptığımız taramalar neticesinde - fazla değildir. Türk destanları üzerinde önemli çalışmaları olan Dr.Metin Ergun’un, “Hakas Haycileri ve Haycilik Sanatı”, Dr. Yakup Deliömeroğlu’nun “Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair Bir İnceleme”, Yrd.Doç.Dr. Mehmet AÇA’nın dolaylı olarak Hakas destanlarına değindiği “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, aynı yazarın daha sonra kaleme aldığı ve Türk dünyası destanlarının tamamını ilgilendiren değerli bir çalışma olan “Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu” adlı makaleleri ile Doç.Dr. İsa Özkan’ın “Manas ve Altın Arığ Destanı’ndaki Motifler” ve Gülsüm Killi Yılmaz’ın “Hakas Ağız Araştırmaları Tarihi Üzerine” göze çarpmaktadır.

Yurtdışında Hakas Türkleri üzerine yapılan çalışmaların tarihi 18.yüzyılın ilk çeyreğine kadar gitmektedir. Alman asıllı botanikçi ve hekim Daniel Gottlieb (1685-1735) ilk kez 1721’de Eski Türklere ait bazı kitabeleri keşfetmiştir. Daha sonra Fin asıllı etnograf ve dilbilimci Dr. Matias Aleksanteri (1813-1852) tarafından Hakas kahramanlık destanları bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bu araştırmacıdan sonra Nikolay F. Katanov (1862-1922) ve F. W. Radloff (1837-1917) Hakas destanları ve kültürü üzerine değerli çalışmalar yapmışlardır (Davletov, 2006: ix).

Biz bu çalışmamızda Timur B. Davletov’un Türkiye Türkçesine aktardığı “Huban Arığ-Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı”nda kadın kahramanları - iyi ya da kötü kahraman ayrımı yapmadan - aile çevreleri, doğumları, çocukluk ve isim alma, savaşçılıkları, fiziksel ve olağanüstü niteliklerini, yönetim anlayışlarını zaman zaman diğer Türk dünyası destanlarına da müracaat ederek inceleyeceğiz. Bunkaki maksadımız, Hakas destan araştırmalarına ve bu alanda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara bir katkı sağlamaktır. Eser, destan metninin sadece Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimi olup toplam 15587 mısradır. Sayın Davletov, Türkiye’de Hakas kültürü ve edebiyatı için ferdi olarak ciddi çabalar gösterip çeşitli yazılar kaleme almıştır.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Özellikle 1990’dan sonra Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla Türk araştırmacılarının önüne yeni bir araştırma ve çalışma alanı çıktı: Orta Asya’daki Türk Dünyası. Hakaslar ve Hakas folkloru bizim için

yeni bir alandır. Çalışmamız hem Türk kültür tarihi araştırmaları hem de Türk Dünyası destanlarını inceleme, karşılaştırma ve sınıflandırmada önemli bilgiler içermektedir. Bilhassa kadın kahramanların aynı zamanda birer şaman gibi davranmaları Türk Şamanizmi'nin sınırlarının öğrenilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

3. KULLANILAN YÖNTEM (METHOD)

Bu çalışmamızda metinler arası karşılaştırma yöntemini kullandık. Bundaki amacımız; eldeki sınırlı malzemeden mümkün olduğu kadar çok yararlanmak, ayrıca alanla ilgilenen diğer araştırmacılarla bu malzemeyi paylaşmaktır.

4. KADIN KAHRAMANLAR (HEROINES)

4.1. Ailesi, Doğumu, İsim Alması, Çocukluk Dönemi (Her Family, Named, Birth and Childhood)

Huban Arığ Destanı'nda kadın kahramanların - ister iyi isterse kötü (karşı) kahraman olsun - ailelerinden, aile çevrelerinden, dolayısıyla kahramanın yetişme ortamından fazla söz edilmez. Destanların tamamı "mitolojik tasvir" diyebileceğimiz bir sahne ile başlar: Yeryüzünün nasıl oluştuğu, zengin ve geniş topraklar, büyük ovalar, geniş nehirler, ormanlar, göller...gibi çok renkli ve canlı bir tabiat gözler önüne serilir. Bu toprakların dünyanın neresinde ve hangi millete ait olduğuna dair herhangi bir belirleyici motif görünmez. Ancak, destan metinlerinin ilerleyen satırlarında kahraman veya kahramanın ailesinden söz edildiğinde kimlere ait olduğunu anlarız. Huban Arığ'da da benzer bir sahne mevcuttur:

"Yer ilk kez damarlar saldıığında
Köklerini salıp ağaçlar büyüdüğünde,
Demir ilk kez işlendiğinde,
Bütün yerüstü güzel yaratıldığında,
Dağların ak karlı dorukları oluştuğunda"(Davletov, 2006:1)

Benzer yaratılış sahneleri Huban Arığ'la beraber zaman zaman müracaat edeceğimiz Altın Çüs, Ak Çibek Arığ, Ay Huucın ve Kara Kuzgun destanlarında da görülür. Huban Arığ'da bu tasvirten sonra kahramanın ailesinin oturduğu "Ak Saray"a (ev) geçilir. Kahramanın ebeveynleri saray gibi bir evin içinde altın bir masada oturuyor gösterilirler. Huban Arığ'ın babasının atı, zenginliği, kahramanlıkları ve çocuksuzluğu tasvir edilir.

"Ata yurdun elden gitse
Onu geri alacak,
Bağrından çıkan balan yok,
Ana yeri sahipsiz kalsa,
Onu dolaşacak
İçinden çıkan irkeñ yok.
Yalnız doğan yalnız özün,
Yalnızlıktan çekeceğin var. (Davletov, 2006: 3-4/ 157-164)

Bu, bize Manas destanındaki başlangıç sahnesini hatırlatır. Orada da Cakıp'ın mal mülkünün çokluğundan; ancak çocuksuzluğunun verdiği ıstırap ve yaşlılıktan söz edilir. Manas'ta yokluğu hissedilen çocuk, toplumsal değer anlayışı da göz önünde bulundurularak erkektir; ancak Huban Arığ'da bu önemli değildir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında üzerinde duracağımız gibi istenen çocuğun kız olması yeğlenir. Nitekim Hakas destanlarının büyük bir kısmının asıl kahramanları kadınlardır. Altın Çüs, Ak Çibek Arığ, Ay Huucın bu gruba girer.

Huban Arıĝ'da rastladığımız yaşlı kadınların sonradan hamile kalarak zürriyetlerini devam ettirmeleri motifi - ki Türk dünyası folklorunun pek çok anlatı türünde karşımıza çıkar- Altın Çüs Destanı ve Ak Çibek Arıĝ Destanı'nda da görülür. Altın Çüs'te:

"Hanın atı Ak Kula yaşlanmıştır. Atın sahibi Alp Han ve halkın içinden aldığı Altın Arıĝ karısı da yaşlanmıştır. Bir gün yemek yerken Alp Han karısına, halkına hükmetmeyeli, malının sayısını almalı yirmi otuz yılın geçtiğini söyler. Halkını ve mallarını görmek istemektedir. Karısı Altın Arıĝ kendisine hak verir. Alp Han hazırlığını yaparak çıkar. Fakat atının üzerine binemez, ancak bir kütüğün yanına getirerek binebilir. Ak Kula atı da yürüyemeyecek hale gelmiştir. Güçlkle obanın içinden geçer, halkı ona saygı göstermektedir. Alp Han yeryüzünün üstüne bakarak düşünür. Malı, halkı yurduna sığmamaktadır. Acı olanı kendisinden sonra yurdunu bırakacak kimsesinin olmamasıdır. Durumuna ağlayarak evine döner. Karısı niçin ağladığını sorduğunda, ağladığını önce inkâr etse de, sonra çocuğunun olmamasına üzüldüğünü söyler. Karısı ona müjdeli bir haber verir. Altı aylık gebe olduğunu söyler." (Arıkoğlu, 2007: 21). Ak Çibek Arıĝ'da da "Ak Han'la Ay Hucın'ın çocukları olmadığı için çok üzülmüşlermiş. Ay Hucın'ın yaşı geçmesine rağmen gebe kalmış (Arıkoğlu, 2007: 26).

Kadın kahramanların doğumu metinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaz. Bu durum olumlu, olumsuz kadın veya erkek kahramanlar için dahi bir farklılık arz etmez. Kahramanlar ya çocukluktan yetişkinliğe geçiş çağlarında ya da yetişkin olarak karşımıza çıkar. Huban Arıĝ'ın doğumu, daha doğrusu Han Hartıĝa'nın tanımadığı bu genç kızı sorması üzerine şöyle anlatılır:

"Kızıl ipek gömlekli
Geç doğan kız çocuğu,
Kimin kızıdır o,
Kimin sevimlisidir o,
Tanıdın mı, sezdin mi?"

"Hara Han babalı,
Hıyan Arıĝ analı,
Kızıl kır atlı

Huban Arıĝ olurum, diye" (Davletov, 2006: 45/ 2810-2827).

Aynı durum, metin Huban Arıĝ'ın yakın dostu olarak gözükten Kök Nincil için de geçerlidir. Onun da doğumu hakkında bize herhangi bir bilgi verilmez. Yetişkin bir insan olarak tanıtılır:

"Kök Han'ın kızı,
Kök pora atlı Kök Nincil'dir
Huban Arıĝ kızınla
Bir günde, bir zamanda doğup

Denk zamanlı ad ve soyadları verildi." (Davletov, 2006: 45. 2482-2486)

Destanda sadece iyi kahramanların değil, kötü (karşı) kahramanların doğumları da pek farklı değildir. Mesela, kötü bir karakter olarak tasvir edilen Han Hartıĝa'nın kızı Hara Martha Kız'dan bahsedilirken doğumundan söz edilmez. Bir tiyatro oyununda sırası gelen oyuncunun sahneye çıkması gibi metinde gösterilir.

"Alp Hara Hartıĝa ağabeyinden
Alptan çok (daha) güçlü
Erden çok (daha) hünerli kız doğmuş.
Yer toprağın üstünde,
Kara yerin altında,
Hara Martha (adlı) kızı
Kara yerden kapıp, kaldırarak fırlatacak,
Kara başlı alp (daha) doğup büyümedi,

Hara Martha Kız bir ay,
Aylı, güneşli, huzurlu akılla dolaşmakta
Başka ay (ise) Kara akılla,
İçi kan (dolu) dolaşmakta." (Davletov,2006: 9. 531-542)

Huban Arığ'da görülmemekle birlikte Hakas destanlarının bazılarında doğumdan hemen sonra yurda hanlık yapacak çocuk, düşmanları zarar vermesinler diye at tarafından alınıp o yurttan uzaklaştırılır. Altın Çüs Destanı'nda Alp Han yurdunu düşmanlara karşı savunmak zorunda kaldığında karısı Altın Arığ'a çocuğu olursa onu Ak Kula ata vermesini tavsiye eder.

"Hıyan Arığ kadınının vakti gelip,
Karanlık gecede kıvranıp duruyor.
Böyle dururken kapı açılmış
Mukozası kabarmış, kara sarı kulun
Göğsüne kadar içeri girmiş,
Kişi sesiyle sesleniyor
İnsan sesiyle konuşuyor:
"Şanlı hanın beyin
Karısı Hıyan Arığ,
Bağrından çıkan balanı
Bana veriver." (Arıkoğlu, 2007: 163.2860-2870)

Ata teslim edilen çocuk-kahraman çok hızlı büyüyerek zırh giyecek yaşa gelir. Kahramanın hızla büyümesi veya hayvanlar tarafından alınıp yetiştirilmesi " hayvan-ata" düşüncesinin bakiyelerinin Hakas destanlarındaki varlığına bir delildir. Otto RANK, bu duruma, " kahramanlık mitindeki gibi, insanın hayvansı bedenden geldiğini vurgulaması" (Rank, 2001: 127) cümlesiyle bir izah getirmeye çalışır. Şamanizm'de de hayvan-ata düşüncesi görülür. Hatta ilk şamanın bir kuş yumurtasından doğduğu Orta Asya şaman metinlerinde karşımıza çıkar. PROPP'un yaklaşımı ise psiko-sosyaldir. Ona göre, destanlarda ve masallarda görülen çabuk büyüme sürecinin kurtarıcının doğumuyla ilgisi bulunmaktadır. "Belirli bir misyonla dünyaya gelen bahadırın kaos ortamında dünyaya geldiğini ve doğduktan çok kısa bir süre sonra misyonunu gerçekleştirmeye giriştiğini dile getirir. Kahraman, kahır ve bela sırasında doğar ve hemen yardım etmeye, ailesini ve halkını kurtarmaya başlar. Kahraman yetişkin bir şekilde doğmaktadır; çünkü yetişkin oğlan öbür dünyadan gelen birisidir. Kadın yetişkin bir delikanlı doğuramayacağı için yeni bir motif ortaya çıkıyor ve çocuk hemen yetişkin bir insana dönüşüyor. Bu durum masallar için de söz konusudur." (Aça. Haz. Sakaoğlu, Duymaz, 2002: 161).

İlerleyen sayfalarda da görüleceği üzere, Türk dünyası folklorundaki genel eğilimin tersine Hakas destanlarında büyük mücadeleler yapan destan kahramanlarına isim verme son derece sadedir, bazen isim verme belli değildir. Huban Arığ'a kimin nasıl, ne zaman ve ne şekilde isim verdiği bilinmez. Onun en yakın dostu Kök Nincil de isim konulmuş, yetişkin bir insan olarak görülür. Yalnız, kadın kahramanlar değil, erkek kahramanlar için de durum aynıdır: Hara Moos, Sarığ Sayın, Sarığ Tamcıl, Sarığ Teek... Bunlar vaka zinciri içinde, sıraları geldikçe doğrudan doğruya isimleriyle anılarak metne dâhil edilirler. Bu durum, masal kahramanlarının adlandırılmasını bize hatırlatmaktadır. Masalda da kahraman doğar doğmaz isim konulur veya masal metnine ismiyle girer. Olaylar, bu yeni kahramanların katılımıyla gelişmeye ve ilerlemeye devam eder. Ancak, Hakas destanlarında - az da olsa - kahramanlara isimlerin konulduğu bölümler vardır. Altın Çüs Destanı'nda kahramanlardan biri kendisine ad konulmasını ister. O, artık savaşa çağına gelmiştir.

"Ak Molat orada adını vermiş;
Alp Möke atan oluyor,
Hıyan Arığ anan oluyor,
Senden sonra doğan küçüğün yok
Kara sarı atlı Üzüm Han adın sanın olsun." (Arıkoğlu,2007: 171.
3041-3046).

Ak Çibek Arığ Destanı'nda kahraman Ak Çibek Arığ ve kardeşi, düşmanları Ay Molat'ı ve atını öldürdükten sonra büyük bir toy düzenlerler. Eğlence sırasında Ak Çibek Arığ bir kız çocuğuna isim verir.

"Kız çocuğunun adını sanını
Ak Çibek Arığ
Vermiş:
Ak kar gibi
Ak kula atlı
Ay Tappa
Kız çocuğunun adı sanı olsun." (Arıkoğlu,2007:361.3047-3053)

4.2. Fiziksel Özellikleri, Olağanüstü Yetenekleri (Physical Properties, Supernatural Abilities)

Huban Arığ destanında kadın ve erkek kahramanların tasvirinde bir farklılık görülmez. Umumiyetle erkek kahramanlar olumsuz tiplerdir ve Huban Arığ'la ya evlenmek ya da onun halkına saldırdıkları için savaşırlar. Mücadele sırasında hangisinin erkek hangisinin kadın olduğunu anlamak için isimlerin dışında kadın kahramanların saç örgülerinin elli, altmış arasında değişmesi bir fikir verebilir.

Yurdundan uzak kalmış Huban Arığ'ın ve arkadaşı Kök Nincil'in gelişleri ve vücutları tasvir edilirken şu ifadeler kullanılır:

"Yayılmış yer toprak
Kenarından giderek düzelmekte
Mavileşmiş uzay,
Ters düşüp düzelmekte
Asla sallanmayan katı kayalar
Yelin vurduğu ağaç gibi sallanmakta," (Davletov,2006: 56. 3500-3505)

Metin, karlı zirvelerin kahramanların gelişleriyle dümdüz olduğunu, ulu ağaçların yerlerinden söküldüğünü, büyük nehirlerin mecralarından taşıklarını ifade eden tasvirlerle devam eder. Huban Arığ "kızıl ipek" gömleklili, Kök Nincil ise " kök ipek" gömleklidir. Her ikisinin de "altmış saç örgüsü sırtında asılı, elli saç örgüsü omzuna yayılmış"tır. Beden tasvirleri olağanüstü benzetmelerle yapılır. Hara Han kızına bakar:

"Kalın vücudunda yara izi yoktur,
Katı kemiğinde birleşimi yoktur,
Soluduğu soluğu alev gibi.
Baktığı gözü köz gibi,
Kırılacak kemiği yoktur,
Ağzından çıkan soluğu,
Ak alev olup yayılmakta,
Göğsünden çıkan buğusu,
Kök alev olup yayılmakta." (Davletov, 2006: 57. 3570-3578)

Bu mısralar, bize Oğuz Kağan ve Manas'ın bedenlerinin tasvirini hatırlatır. Destan metninde, Huban Arığ'a karşı savaşan kötü kahramanlardan ikisini temsil eden Ay Mirgen ve Kün Mirgen de kadın kahramanlarda kullanılan kalıp ifadelerle tasvir edilirler.

"Ay Mirgen'le Kün Mirgen
İki kardeş,

Güzel evden dışarı çıktılar
Katıla gülmekteler.
Katı kayalar göçmektedir,
Kırıla gülmekteler,
Kocaman kayalar göçmektedir,
Sırt ve boyunları altmış kulaç
Omuz ve boyunları elli kulaç
Göz arası karış yetmez,
Kulak arası kulaç yetmez,
Baktıkları gözleri köz gibi
Soludukları solukları alev gibi,
Ağızlarından çıkan solukları
Ak alev olup yayılmakta,
Göğüslerinden çıkan buğuları
Kök alev olup yayılmakta,
Kalın vücutlarında yara izi yoktur,
Katı kemiklerinde birleşimleri yoktur.” (Davletov,2006: 96.
5953-5971)

Destan metni boyunca Huban Arığ'ın mücadele ettiği erkek veya kadın, olumsuz (karşı) kahramanların hepsi, aşağı yukarı bu kalıplaşmış mısralarla tasvir olunurlar.

Destan kahramanlarının savaşları, farklı dünyalara seyahatleri, şekil değiştirmeleri, ölümleri diriltmeleri, büyü yapmaları...vb. onların olağanüstü yeteneklerinden bazılarıdır. Hakas destanlarının çoğunda olduğu gibi Huban Arığ'da da savaş sahneleri olağanüstü motiflerle süslüdür. İster kadın kahramanla erkek, isterse iki kadın kahraman arasında geçsin çok abartılı ifadelerle savaş sahneleri tasvir edilir. “Elden giden etin yanağa yapıştığını/ Yanaktan kopan etin elde kaldığını gördü/ Dokuz dönerek yere düştüğünü/ Yarısına dek toprağa battığını” gibi mısralar sıkça kullanılır. Huban Arığ, Çilbey Arığ'la savaşırken kahramanların savaşları ve sonuçları tabiat olaylarının yıkımları gibi gösterilir.

“Söyleyip Huban Arığ
İki bileğini sıktı,
İki eteğini, yaşam gücünü koyup, çekti,
Sağ elini uzaya doğru tutup,
Çilbey Arığ'ı vurdu geçti.
Ayak sesini duymayıp
Yabancı kişi kalmadı.
Büyük parmağı işitmeyen
Düşman kişi kalmadı
Ulu dağlar uğuldadı.
Ulu sular şarıldadı” (Davletov a.g.e: 131. 8034-8044)

Kahraman, destan metinlerinde olumlu veya olumsuz tip şeklinde görülse de kendi hükümlerlik alanında her zaman bir denge unsurudur, merkezî bir kuvvettir. Hem toplumun maddî-manevî dünyasını hem de -şamanik bir beceri olarak - tabiat güçlerini kendi şahsında bütünleştirir. Kahramanların ölümünden sonra, bazen kozmik düzensizliğin olduğu da görülür. Türk dünyası folklorunda kozmik düzensizlik sahneleri Hakas destanlarından farklı olarak daha çok olumlu kahramanların yokluğu sırasında ortaya çıkar. Manas öldükten sonra hayvanları tuhaflar, normal dışı davranırlar (Naskali, 1995: 98). Maaday Kara destanında kahraman gerçekte ölmez; fakat, onun uzun süreli uykusu ölümü çağrıştırır. Eşi Altın Targa onu uyandırır. Çünkü yurdunda daha önce görülmeyen olaylar meydana gelmiştir. Halkı yurdundan göçmüş, sürüleri ise otlaklarını terk edip kaybolmuştur (Çobanoğlu, 2003:155). Huban Arığ, düşmanı Çilbey Arığ'ı uzun süren

bir mücadele neticesinde öldürünce değişik tabiat olayları meydana gelir. Aslında tasvir edilenin bir kıyamet sahnesinden farkı yoktur.

"Çilbey Arığ'ı kara yerden kapıp,
Uzaya dek kaldırıp
Katı kayaya yapıştıra vurdu, geçti.
Gök gibi gürlledi,
Yerin arkası yarılılarak kesildi
Dokuz güne kadar göz görmeyecek derece
Kara duman yayıldı
Arımamak üzere ak duman oluşup çıkıverdi,
Karın asla yağmadığı karlı dağ doruklarına
Kırağının hiç düşmediği yazılara kırağı düştü,
Ayın gözü ağararak öldü,
Güneşin gözü göğererek öldü,
Kara toprakta ot bitti,
Katı ağaçta yaprak çıktı,
Dokuz gün sonra
Kara duman kalkıp
Kara buluta eklendi.
Kara yer görünü verdi
Ak duman arınıp
Ak buluta katıldı.

Ayın gözü parlayıverdi." (Davletov,2006: 133. 8175-8195)
Ele aldığımız destandaki kahramanların uykusu olağan üstü niteliktedir. Masallardaki devlerin uykusunu hatırlatır.

"Ak karlı zirveye girip Huban Arığ
Alp Hırotay Mirgen kırk ayaklı,
Demir bir yatakta horlayarak uyumakta,
Kara yer sallanmaktadır,
Uzay titremektedir.
Ağzını açıp içine çektiğinde
Huban Arığ, solukla birlikte çekilip
Ağzına kadar gelip durmakta.
Soluğu geri verdiğinde, solukla
Kapıdan dışarı çıkmakta,
Ağzından çıkan soluğu
Ak alev olup yayılmakta,
Göğsünden çıkan soluğu
Kök alev olup yayılmakta." (Davletov,2006: 107.6618-6625)

Abartılı ifadelerin varlığı Türk destanlarının hemen hepsinde görülür. Özkul Çobanoğlu'nun N.K. Chadwick'e dayanarak, "bir üslup özelliği olarak, abartılı veya mübalağalı anlatım, bütün Türk sözlü edebiyat geleneğinin bütün mahsüllerinde yaygındır." (Çobanoğlu, 2003:94) ifadesi, gelenek içinde bu tarz anlatımların yaygınlığına ve köklülüğüne işaret etmektedir. Kahramanın uykusunun bu denli abartılması, muhtemelen onun alplığının, kahramanlığının bir nişanesi olarak düşünülmektedir. Destanın merkezî kahramanı Huban Arığ'ın uykusu da aynı kalıp ifadelerle verilir.

"Gözlerini kapatıp horlayarak,
Kalın uykuya düştürler
Horlama sesi yerin altına,
Uzaya dek işitilmektedir." (Davletov,2006: 116.7185-7188)

Şekil değiştirme, genelde Hakas destan kahramanlarının, özelde ise Huban Arığ'ın en belirgin vafıdır. Kahramanın yeraltına, yerüstüne gitmesi, ölüleri diriltmesi, büyü yapması...vb. yeteneklere sahip olması da tıpkı şekil değiştirmede olduğu gibi şamanik özelliklerdir. C.M. BOWRA, Heroic Poetry isimli eserinde bu tip

destan kahramanlarının menşeyini "kahraman şaman tipi"ne bağlar. Ona göre, kahraman tipinin prototipi ritüellerin icracısı şaman veya rahiplerdir. Bu prototipler, fiziksel güçle değil, büyü yolu ile olağanüstü güçlere ulaşmışlardır. Destanlardaki kahramanlar ise bu şamanların uzantılarıdır. Şaman kahramanlar birçok bakımdan daha sonra ortaya çıkan olağanüstü güce sahip insan kahramanlardan üstündür. Çünkü onlar bütün dünyayı kontrol edebilecek sihrî bilgiye sahiptir.(...) Şaman kahramanlar döneminden saf kahramanlık dönemine geçilirken ortaya çıkan destan kahramanları her iki dönemin özelliklerini de yansıtır. Bowra'ya göre şaman kahraman tipinden sonra ortaya çıkan destan kahramanı tipinin en belirgin vasfı, onun fiziki bakımdan diğer insanlara göre olağanüstü bir güce sahip olmasıdır." (Bowra 1952, Düzgün, 2007: 39). C.G.Jung ise, şamanın şekil değiştirmesini hilebaz figürünün bir özelliği olarak kabul eder. Ona göre, " Şaman ve büyücü hekimin de hilebaz bir tarafı vardır, çünkü o da insanlara önce kötü oyunlar oynar, sonra da zarar verdiği kişilerin öcüne kurban gider. Bu nedenle mesleği bazen son derece tehlikelidir. Buna karşılık, onun (şamanın) neredeyse "kurtarıcıyla bir tutulması" yaralanmış olan yaralananları iyileştirdiği, "acı çekenin acılara son verdiği yönündeki mitik gerçeği doğrular (Jung, 2005: 122).

Türk araştırmacılar da Hakas destanlarındaki şamanik bir nitelik olan şekil değiştirmeye dikkat çekmişlerdir. Doç.Dr. İsa Özkan, " Altın Arığ Destanı'ndaki şekil değiştirme, yer altı, yerüstü dünyaları dolaşma ve ölünün diriltilmesi gibi motifler, Hakasların dinî inanışlarıyla ilgilidir. Kudretli kamların, hastaları iyileştirme, kötü ruhları kovma, yağmur yağdırma gibi fonksiyonları yerine getirmesinin yanı sıra, zaman zaman ölmüş veya ölü gibi ünlü alpların ruhlarını yeniden vücutlarına kavuşturma pratiklerinden saymak daha doğru olur düşüncesindeyiz. Bu hal bir nevi **tinin** (ruhun) çıkmasından ziyade **kut** ve **sünenin** kaybolmasından mütevellit şuur ve hareket kaybının yerine getirilmesidir."der (Özkan 1995:153). Konuyla ilgilenen bir diğer araştırmacı olan Dr. Hasan Köksal'a göre ise, " Şamanist inanca göre "şamanlar"ın, İslam dinine göre " Veliler" in ruhları bedenlerini geçici olarak terk etmekte, bu şekilde vecd ve istiğrak haline girdikten sonra kehanetlerde bulunmaktadırlar. Başka bir ifadeyle keramet sahibi kişilerin ruhları geçici olarak bedenlerini terk edebilmektedir. Ancak, çağımızdaki şamanların göğe çıkarak Tanrı ile konuşma gücünü gösteremediklerinden yakınılmaktadır." (Köksal, 1995:147).

Huban Arığ'daki kahramanların tamamı ister erkek veya kadın isterse iyi ya da kötü olsun yukarıda görüşlerini aldığımız araştırmacıların vurguladıkları özelliklere sahiptirler. Kahramanlar özellikleri bakımından eşitken, sadece mücadele sırasında iyi kahraman/lar galip gelir. Huban Arığ, Puzan Arığ ile savaşırken, Kün Arığ , " Ak Kartal kılığına bürünüp/ Kün Arığ kaçmak üzereyken/ Huban Arığ, onu yakasından tutup" (Davletov,2006: 224) kaçmasına fırsat vermez. Huban Arığ'ın en büyük yardımcısı, aynı zamanda güçlü bir savaşçı olan Ak Köpek'in ölmesi üzerine Huban Arığ, Ak Üzüt ülkesine giderek onun ruhunu getirmeye çalışır. Şamanik motifler yönünden hayli zengin olan bu sahne metinde ayrıntılı bir tasvir edilir.

" Altmış yordamı çok iyi bilen
Üstün güçlü ak köpek,
Arı gücü kalmadan
Üçüncü (kez) ayrılıp ölmüş,
Elli hileyi çok iyi bilen,
Ulu güçlü ak köpek

Ulu gücü yetmeden, geçip ölmüş.” (Davletov,2006: 65)
Ruhların toplandığı Ak Üzüt ülkesine Huban Arığ gitmek
isteyince, Ak Üzüt ülkesi,

“Ak Üzüt ülkesinden
Geri dönen alp yoktur
Geçip ölenlerin ülkesinden
Gidip gelen er yoktur.

Çok ağır, çok zor bir yer” olarak gösterilir. Daha önce “altmış yordamı” bilen nice güçlü yiğitler bu ülkeye gitmişler; ancak, yordamları dönmelerine yetmediği veya yeterince iyi olmadığı için dönememişlerdir. Ak Köpek’in ruhunun izini takip eden Huban Arığ, ölen ruhların acıklı hallerini görür.

“Ayrılıp ölen halkın ruhları
Ak Üzüt ülkesine
Tek yoldan gitmekteymiş,
Gece ve gündüz ağlaşıp ağıtlar yayılmakta,
Oraya giden yollar var,
Oradan dönen yol ise hiç yoktur.” (Davletov,2006: 65 vd.)

Huban Arığ, çeşitli hilelerle, sihirlerle şekilden şekle girerek Kara Üzüt ülkesindeki dokuz kara kızı, sonra da Sarı Üzüt ülkesindeki dokuz sarı oğlanla dokuz sarı kızı yener. Zor durumlarda alnından bir saç demetini kopararak hemen istediği nesnenin şekline girer. Altın Çüs Destanı’nda Alp Han’ın çocuğu bir guguk kuşuna dönüşür (Arıkoğlu, 2007: 22). Yine bu destanda kahramanın saçından ve atının kuyruğundan koparılan üç tel kıl öleni diriltme amacıyla kullanılır.

“Ak kula atın kuyruğundan
Üç tel kıl koparıp
Güzel guguk kuşunu üç kat sarmış.
Kendi saçından üç tel kıl koparıp
Güzel guguk kuşunu bağlamış.
Sonra dönüp gelerek ölmüş olan
Küçük çocuğun kemikleri içine sokup
Emini salıp emliyor:
Emi em olmuş, eti kanı giriyor,
Erkek çocuğun kanı girip,
Derin nefes alıp derin nefes verip
O zaman kalkmış” (Arıkoğlu, 2007: 117. 1818-1829)

Huban Arığ, uzun mücadelelerden sonra Altın Tüylü Ak Köpek’in “sürün”ünü getirip çeşitli otlardan bir iksir hazırlayarak onu yeniden diriltir.

Destanda şekil ya da kılık değiştirme, sihir yapma gibi olağanüstü işlerin hepsi ya düşmanı hileyle alt etmek ya da gizlice düşman topraklarına girip düşmanını gözlemlemek veya bir kahramanı hayata döndürme amaçlıdır. Bu tür değişimlerin neticesinde, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi kahraman önemli bilgiler elde eder. Huban Arığ, “Görmediğim şeyi şimdi gördüm/Bilmediğim şeyi şimdi öğrendim” diyerek bir anlamda önceki bilgisinin yetersizliğine, şimdi daha da kemale erdiğine göndermede bulunur.

4.3. Savaşçılığı, Yaptığı Kahramanlıklar (Warriorship, Her Heroism)

Türk dünyası destanlarının çok büyük bir kısmında dünya, kahraman için bir mücadele alanı görülür. Mücadele -niteliği ve niceliği göz önünde bulundurulmaksızın - onun hayat kaynağıdır. Destan kahramanlarının çoğu ya mücadele neticesinde ya da mücadele edeceği bir şey kalmayınca ölür: Manas, savaşarak ölür, Köroğlu, “delikli demir çıktı, mertlik bozuldu” diyerek aslında kendi dünyasıyla yeni

yeni delikli demir etrafında oluşan dünyanın hakimiyet alanının genişlediğini, dolayısıyla kendisine yer kalmadığını ifade etmektedir. Kimi rivayetlere göre kırklara karışarak kaybolur. Kahraman doğup büyüdüğü dünyanın mevcut haliyle bir parçası olarak kendisini görmez. Onu kendisinin arzuladığı biçimde düzene koyduktan sonra, ancak, o zaman kendisini o dünyaya ait kabul eder. Bu bağlamda dünya, onun için kargaşa ve kaos ortamı olarak görülür. " O, örgütçü çabasıyla bu kaotik ortama son verir." (Sorokin, 1997: 157).

"Onun hal ve hareketlerinde, yaptığı işlerinde kendi hayatını düşünmek değil, halkın menfaati için endişe etmek, kendini aşan yüce değerler uğruna hayatını harcamak daima ön plandadır. Bu bağlamda, başkahraman halkın sevdiği ve görmek istediği ideal bir insandır." (Çobanoğlu a.g.e:46). Hakas destanlarında merkezî kahraman konumundaki kadın kahramanlar için (Altın Çüs, Ak Çibek Arığ, A Huucın...vb.) dünya, haksızlık yapan, zulmeden alplara, hanlara karşı bir savaş yeridir. Bu durum, metinde öylesine yoğun bir şekilde işlenir ki, merkezî kahramanın özel hayatı neredeyse yok gibidir. Onlarca mısra süren savaş sahnelerine karşılık kahramanların özel anlarını tasvir eden mısra sayısı oldukça azdır. Genellikle kahraman ya annesiyle veya arkadaşlarıyla ya da kardeşiyle - Kara Kuzgun'daki gibi - altın bir masada yemek yiyor, tarzında tasvir edilir. Bazen de kahramanların uyuma sahneleri anlatılır. Bunların da metin içinde oranları çok azdır. Metne "kesintisizlik" özelliği veren, savaş sahnelerinin art ardaldığıdır.

Huban Arığ Destanı'ndaki merkezî tip olan Huban Arığ, birinci ve ikinci bölümlerde açıkladığımız üzere babasının yerine hanlık yapmak, savaşmak, düşmanını dize getirmek için dünyaya gelmiştir. Diğer Türk destanlarında da kadın kahramanlar karşımıza çıkar: " Cangil Mirza, Uygurların Nözügüm, Başkurtların Zaya Tülek ile Su Suluv" (Çobanoğlu, 2003: 107) gibi örnekler hariç, kadınlar daha çok " güzellikleri, hamaratlıkları, misafirperverlikleri, aşçı ve doktor oluşlarıyla - yerin göre savaşa da katılırlar - ön plana çıkarlar. Bu tipleştirme göçebe hayat tarzına uygundur. Mesela, Kanıkey, step kültürünün ideal kadını olarak gösterilir (Chadwick- Zhirmunsky, 1969: 82). Ancak, son tahlilde kadınlar realist çizgilerle destan metinlerinde tasvir edilirler. Merkezî kahramanı kadın olan Hakas destanlarını Türk dünyası destanlarından ayıran en büyük fark bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kadın kahramanlar destanda ilkin güzel olarak gösterilseler de sonra savaşçılıkları ve acımasızlıkları baskın bir hal alır ve metnin sonuna kadar devam eder. Hiçbiri evlenmez. Evlenmek, anne olmak, aile kurmak bu kadınların yapacakları işler değildir. Savaşlarda arkadaşı olsa da onlar yine de yalnız yaşarlar. Huban Arığ, destanda çok nadir zamanlarda yalnızlığını hisseder.

" Altın masanın arkasına geçip oturdu
(Ancak) konuşacak kimse yok,
Yapayalnız oturmakta,
Kaburga kemiğinden ok saplansa,
Kendisiyle ilgilenip bakacak kimsesi yoktur.
Omurga kemiğine ok saplansa
Özüne bakacak, ilgilenecek akrabası yoktur.
Anasının ardından kalanları gördükçe
Huban Arığ göz yaşlarına boğuldu
Burun suyundan soluğu kesildi.
Asla üzülmez olan özü üzüldü,
Asla derde kapılmayan özü dertlendi." (Davletov, 2006: 90.
11477-11488)

Yalnızlıktan bunalar Huban Arığ avlanmak üzere taygaya çıkar. Ormanda geceler. Yaktığı ateşin karşısında oturup çalgısını çalarken (muhtemelen çatkan'dır) sakallı bir ihtiyar ona kaderini anlatır.

" Yabancı ülkesine eş olarak gitmemek üzere yaratıldın,
Yabancı ülkede eş olarak yaşamak üzere yaratılmadın,
Evlenmemek üzere yaratıldın.

Ulu güçle eş olarak edinmeye çalışırlarsa
Ulu güçleri sana dayanmaz." (Davletov, 2006: 192)

Savaş sahnelerinin uzunlukları Huban Arığ ve diğer Hakas destanlarında dikkat çeker. Ay Huucın Destan'ında Ay Huucın ile Hıyğa Çiçen'in savaşı yedi yıl sürer (Arıkoğlu, 2007: 485). Haan Hıs, erkek kardeşleri Ay Mirgen ve Kök Mirgen'i evlendirmek için Huban Arığ ve Kök Nincil'e gelince, Huban Arığ isteklerini şiddetle reddeder ve aralarında savaş başlar. Haan Hıs ile Huban Arığ'ın savaşı dokuz gün sürer.

Destanda ordu toplayıp sefer düzenlemek görülmez. Bunun yerine bireysel güce dayanan, teke tek savaş sahneleri bulunur. Bazen de kahramanlar yardımcılarını yanlarına alarak savaşırlar. Savaşlar sonunda yurtlarını terk eden halk geri döner, adaletli bir ortam inşa edilir, yağma görülmez.

4.4. Yardımcılar (Helpers)

- **İnsanlar:** Destanda Huban Arığ'ın bir tek Kök Nincil adında insan yardımcısı vardır. Kök Nincil, Kök Han'ın kızıdır ve Huban Arığ'la aynı günde doğmuştur. Destanda dostlukları ve uyumlulukları "inek boynuzu gibi uyumlu dost" sözüyle belirtilir. Huban Arığ'la benzer tarafları çoktur. Gücü, kudreti, cesareti, savaşçılığı Huban Arığ'dan pek de aşağı değildir. O da günlerce, yıllarca savaşı. Yenilmez bir kişiliktir. Kök Nincil'in Huban Arığ'dan ayrılan en büyük tarafı "evlenmeyi kabul etmesi" dir. Yukarıda da açıkladığımız üzere Huban Arığ'ın kaderinde evlenme yoktur. Ancak Kök Nincil için " bekâr savaşçılık" devam etmez; onun kaderinde yabancıya gelin gitme vardır. Huban Arığ'a şöyle bir mektup gönderir.
" Yabancı ülkesine eş olarak varmak üzere yaratılan özüm,
Yabancı ülkesine vararak barış ve sağlık içinde yaşıyorum.
Değerli toyuma seni davet ediyorum.
Yabancı ülkesine eş olarak varmak üzere yaratılan özüm
Kocaya varıp, huzurlu bir yaşam sürdürüyorum.
Ulu toyuma gelirsen çok mutlu olurum" (Davletov, 2006: 195.
11733-11738)

Huban Arığ'ın şahsında aşırı idealleştirilmiş savaşçı, kahraman kadın varken, Kök Nincil'in şahsında ise savaşçı ama nihayetinde sıradan bir hayatı, yuva kurmayı, ailesiyle huzurlu bir ömür sürmeyi arzulayan kadın tipi vardır. Hakas toplumunun kadın, aile ve mutlulukla ilgili bilinçaltını bu mısralar ele verir.

- **Hayvanlar ve Yaratıklar:** İnsan dışındaki diğer canlılar arasında en dikkate değer yardımcı şüphesiz attır. J.P. Roux, at ve göçebe savaşçı arasında ilişkiyi açıklarken; " Göçebe savaşçı için atın yararı üzerine kurulan her türlü akıl yürütüş, atlının kaderinin binek hayvanının kaderin sıkı sıkıya bağlı olduğu saptamasından daha anlamlı değildir kuşkusuz. Dövüşte at öldürülse efendisi tehlikededir. Sahibi öldüğünde at da zorunlu olarak onun kaderini paylaşır; bu ikili ayrılmaz görülmektedir." ifadelerini kullanır (Roux, 2005: 122). Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu, Hakas destanlarında atlarla ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

"Hakas destanlarında atlar, asıl kahramanlar kadar önemlidir. Bazen kahramanın da önüne geçerek onların yanlış yapmalarını önlerler. Bütün atlar sahipleriyle konuşur. Destanlarda ortak sıfatı " aran çula: çok yiğit, olağanüstü" olmalarıdır. Kahramanın adı atı olmadan verilmez. Atları kahramanların adları söylenirken mutlaka söylenir. Atlar, ağaçların üstünden, bulutların altından, tepeleri ova ederek, yazıları göl ederek koşarlar. Arkalarından yükselen toz göğe yükselir. Üç günlük yoldan taban sesleri işitilir. Koşmalarının etkisiyle yeryüzünü sallarlar." (Arıkoğlu, 2007: 16). Timur Davletov, atları kahramanların yardımcı ruhu olarak kabul eder (Davletov, 2006: xiv). Türk kültür tarihinde kahraman ve atıyla ilgili olarak araştırmacıların hemfikir oldukları bir nokta var: O da her ikisinin ayrılmazlığıdır. " At işler, er öğünür." atasözü bu kadim beraberliğin bugün yaşayan bir işaretidir.

Huban Arığ'da iyi kahramanların olduğu kadar kötü olarak gösterilen kahramanların da atları olağanüstüdür. Han Hartığa atını,

" Kara yerin üstünde,
Uzayın altında,
Kaburgasında kanatlı
Kara doru atımın önüne geçecek
Burnundan soluk alan
Ayağına basarak dolaşan

Daha mal doğup yetişmedi." şeklinde över (Davletov, 2006: 54. 3372-3378). İnsan kahramanlar için kullanılan "alp" sıfatı atlar için de kullanılır. Hara Han ve Huban Arığ'ın atları, bu türden atlardır.

"Atası Hara Han'la Huban Arığ
Atlarına kamçı vurdular,
Alp atlar tepinip koşturduğunda,
Ayın altı parlayıp gitmekte,
Güneşin altı yanıp gitmekte,
Alçak ağacın başı sallanmakta,
Yüksek ağacın başı eğilmekte" (Davletov, 2006: 64. 4010-4016)

Huban Arığ, düşmanı Hara Mükke'yi bir türlü yenemez. Çünkü yanında atı yoktur; üstelik gücünü kaybedip ölmek üzeredir. Kara doru atı uzaklardan gelip ona can üfler, gücü yerine gelir. Önceki halinden daha güçlü olur. Ay Huucın Destanı'nda, Ay Huucın düşmanı Hıyğa Çiçen'i öldürdükten sonra onun atını da öldürür (Arıkoğlu, 2007: 487). Bu, muhtemelen ölüp dirilme, can üfleme motiflerinin sıklıkla görüldüğü destanlarda şamanik güçlere sahip atların, tekrar sahiplerine can vermelerini önlemek düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Atlar da sahipleriyle yan yana, ama ayrı lahitlere konurlar.

Huban Arığ'da atlardan sonra yardımcı hayvanlar içinde en çok göze çarpan Altın Tüylü Ak Köpek'tir. O, her yeri ve her şeyi bilir, savaşçıdır. Huban Arığ'ın zafer kazanmasında önemli bir role sahiptir. Destanda,

"Altmış yordamı çok iyi bilen
Üstün güçlü yaratılan
Alp üstü altın tüylü ak köpek
Üç kez doğup,
Üç kez yaratılıp o yürür.
İki kez doğdu,
İki kez yaratıldı,
Şimdi ayrılıp ölse,
Son kez doğup
Son kez yaratılır.
Altın tüylü ak köpeğin bilmediği
Yer-toprağın üstünde

Kara yerin altında,
Hiçbir şey yok.
Altın tüylü ak köpeği,
Kara yerden kaldırıp atacak

Kara başlı alp doğup (daha) yetişmedi." (Davletov, 2006: 4. 175-191) sözleriyle tasvir edilir. Destanda yine bir yardımcı savaşçı olarak görülen Üçgen Çıplak Oğlan veya Altın Hus vardır. Han Hartığa'nın kistik'inde saklıdır. Han Hartığa, kistik'ini yere atınca Üçgen Çıplak Oğlan ortaya çıkar ve insanlar gibi konuşur. Kalın vücutlu, gözleri köz, soluğu alev gibidir. Kistik'in sahibi kim ise efendisi de odur. Efendisi ne derse onu yapar. Acımasız düşmanların bazılarını o öldürür. İşi bitince kistik'e saklanır. Üçgen Çıplak Oğlan/ Altın Hus, şamanın yardımcı ruhları çağırıp onlardan ayinlerin başarılı geçmesi için yardım istemesine benzer bir işleve sahiptir.

5. KAHRAMANIN YÖNETİMİ VE YÖNETİM ANLAYIŞI (MANAGEMENT AND MANAGEMENT APPROACH)

Barışı sağlamak, adaleti tesis etmek, aç halkı doyurmak, onlara en güzelini giydirmek kahramanın başlıca görevidir. Bu görevler yerine getirilirken şiddet zaman zaman şiddet kullanılır. Destanda, Huban Arığ, halklarına zulmeden hanları yener ve o topraklarda barışı ve adaleti sağlar. Babasının ölümünden sonra han olan Huban Arığ'ın varlığının toplum için ne anlam ifade ettiği annesi Hıyan Arığ'ın sözleriyle verilir.

"Tok ve temiz malını döndürdün,
Ata yurdunu şimdi tutarsın (yönetirsin)
Onurlu halkı sen geri getirdin
Ana yurdunu sen şimdi sahiplenirsin
Düşen baba yurdu
Yeniden şimdi kalktı,
Düşen ana yurdu
İkinci kez şimdi yaratıldı
Sönmüş odumuz
Yeniden şimdi yandı
Kurumuş otumuz
Yeniden şimdi büyüdü."

"Öksüzü görsen ağrın acısın,
Yalnızı görsen, canın acısın,
Yalnız çocuğu er et,
Yalnız kulunu at et,
Yakında yurtlu halkla
İyilik ve barış içinde yaşamak gerek
Uzakta yurtlu halkla

Düşman olmadan dostluk içinde yaşamak gerek." (Davletov, 2006: 87. 5426 vd.)

Her ne kadar destandaki toplumsal yapı, ilişkiler, insanı ele alış biçimi...vb. orta çağ insanının bakışıyla verilse de, huzur ve refahın teminatı için şiddet gözükse de asıl vurgu " dostluk, iyilik ve barış içinde yaşama" üzerinedir. Bunu tesis etmek kahramanın işidir. Destanın başka bölümlerinde, başka kahramanlar da esir halkı kurtarır. Hara Moos ülkesinde, kırk kat yerin altında, kırk yıl tutsak kalanları Ah Öleñ ve Kök Öleñ kardeşler serbest bırakırken,

"Tutsaklıktan kimse kalmasın,
Halkı kimse baskı altında tutmasın,
Kanlı savaşla kimse saldırmasın,
Halkın malına kimse el koyup kimse götürmesin,
Kendinize ait malları ayırıp,

Ata yurduyuza geri dönün" derler (Davletov, 2006: 256. 15225-15230).

Bu mısralardaki duygu ve düşünceler destan metni içinde "tarihî" olarak düşünülse de ayrıca, anlatıcının kendi ülkesiyle ilgili düşüncelerini içermeleri de pek ala mümkündür. Bu bağlamda, halk ürünlerinde aşırı sembolleştirilmiş bir dilin kullanılması yalnızca Hakas Türklerine mahsus değildir. Manas destanında, Cengiz Aytmatov'un eserlerinde de bu durum görülür.

6. KAHRAMANIN ÖLÜMÜ (HERO'S DEATH)

Kahramanın ölümü, ölüm şekli, defin töreni - iyi veya kötü kahramanlar için fark etmez - destanda önemli bir yer tutar. Ölüm kavramının çevresinde birçok şamanik düşünce ve uygulamanın izlerini görürüz. Kahramanların ölüp dirilmeleri, giden ruhun geri getirilmesi için farklı dünyalara yapılan seyahatler, şekil değiştirme, can üfleme için büyü ve çeşitli otlardan iksirlerin hazırlanması; hepsi, bir anlamda ölümü yenmek için başvurulmuş pratiklerdir. Ama destan kahramanları hiçbir zaman ölümsüz değildir. Hepsisi de kaderlerine boyun eğmiş. Genellikle ne zaman öleceklerini bilirler. Hıyan Arığ, kızı Huban Arığ'ı kucaklayıp öleceği zamanı söyler.

"Hıyan Arığ gözyaşlarına boğuldu,

Burun suyundan soluğu kesildi,

Huban Arığ'ı kucaklayıp

Ağlayıp ağıt yaktı,

İyilikte büyüyen çiçek,

Güz geldiğinde solur.

Yaşını dolduran Hıyan Arığ,

Zamanı gelse ölür.

Akıp duran Kara deniz

Asla tersine akmaz

Ayrılıp ölen acıklı özüm,

Asla geri gelmez." (Davletov, 2006: 173. 10520-10531)

Ölen kahramanlar atları ve kendileri için hazırlanmış özel taş lahitlere konulurlar. Ak Çibek Arığ, bu "ak taş tabut"a yatınca canı çıkar.

Destanda fazla söz edilmese de "tanrı- yaratıcı" kavramları zaman zaman kullanılır. Cezalandırma ve ölümlerde görülen tanrı, bazen tanrılar, "öteki dünya"da yaşarlar; ama ulaşılmaz da değildirler. Hara Martha Kız, insanlara kötülük edip onları öldürünce kara yerin altına gönderilir.

"Yalnız (tek) Yaratan'a yamanlık etti,

Ulu Tanrı'ya dert oldu.

Yalnız yaratan, yedi yaratıcı

Yedi kızı suçlayıp

Yırtıcı hayvanın basmadığı,

Kanatlı kuşun uçmadığı,

Yerli halkın dolaşmadığı,

Ay ve güneşin aydınlığının görülmediği

Yerin kapağı olan dağın gölgesinde

Yaşamaya mahkûm edildi." (Davleto, 2006: 9. 519-528)

Destanda, Şamanizm'den çokça etkilenmiş olan ikili bir tanrı ve ahret anlayışı vardır. Kahraman, genel anlamda dengeleyici bir unsur olarak kabul edildiğinden onun ölümüyle var olan düzende bozulma ve değişim olabilir. Bu iyi veya kötü kahramanların ölümünde fark etmez. Hara Martha Kız öldüğünde kara şimşekler çakar, fırtına kopar, ayın ve güneşin gözü kapanır. Ölen kişilerin ruhları önce Kara Üzüt, sonra Sarı Üzüt ülkesinden geçerek Ak Üzüt ülkesine gelirler. Küçük

çocuklardan başka herkesin günahkâr kabul edildiği bu ülkede altın ve bakır zırhlar giymiş alplar yargılamayı yaparlar.

7. SONUÇ (CONCLUSION)

Huban Arığ Destanı, genel olarak Güney Sibirya Türk halklarının destanlarını kapsayan tür problemi halkbilimcilerin önünde duruyorsa da, arkaik unsurlar yönünden çok zengindir. Mitolojik, şamanik, masalsı motifler iç içedir. Zaten bu bölgeyle alakalı destan metinlerinde tür meselesini çıkmaza sokan da budur.

Destandaki kadın-kahraman tipi, muhtemelen Türk destanlarındaki en eski kadın-anne tipidir. Çünkü hem erkek hem de kadın özelliklerini şahsında taşımaktadır. Kadın kahramanların böylesine güçlü olmaları C. G. Jung'un "anne arketipi"yle daha kolay anlaşılabilir. Jung, anne arketipiyle ilgili olarak, "Anne arketipinin özellikleri, annelik ile ilgilidir: dışının sihirli otoritesi, aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki, gizli saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkarıcı, zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan." (Jung, 2005: 22) açıklamasını yapar. Destanda iyi veya kötü kadın kahramanlar, sayılan bu niteliklerin çoğuna ya sahiptirler ya da sahip olmasalar bile halkları için bu nitelikleri yerine getirirler.

Coğrafya, diğer Hakas destanlarında ve Huban Arığ'da sınırları çizilmiş, bilinen, o topluma ait kesin tarihî işaretlerin bulunduğu bir yer değil; daha çok muhayyel bir mekândır. Bu genellik, kültürel motiflerin incelenmesinden sonra mahalli nitelik kazanmaya başlar. Kadınların saç bağlama şekilleri, kahramanların altın masada yemek yiyip içki içmeleri, atlara verilen isimler, düzenlenen toylardaki eğlenceler Hakas toplumunun geçmiş maddî kültürüyle ilgili bazı ipuçlarını bize vermektedir. Türk dünyası destanları üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarda bu bilgiler bize yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

1. Arıkoğlu, E., (2007). Hakas Destanları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
2. Chadwick, N. and Zhirmunsky, V., (1969). Oral Epics of Central Asia, Cambridge at the University Press.
3. Çobanoğlu, Ö., (2003). Türk Dünyası Epik Destan GeleneĖi, Ankara: AkçaĖ Yayınları.
4. Davletov, T., (2006). Huban Arığ- Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı, Ankara: Türksoy Yayınları.
5. Düzgün, Ü.K., (2007). "Başkurt Destanlarının Tipolojisi", (doktora) Danışman: Prof. Dr. İsa ÖZKAN, Gazi Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü.
6. Jung, C.G., (2005). Dört Arketip, İstanbul: Metis Yayınları.
7. Köksal, H., (1995). "Manas ve Diğer Anlatı Türlerindeki Eserlerde Ölüp-Dirilme Motifi" Manas Destanı ve Etkileri Uluslar arası Bilgi Şöleni, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
8. Özkan, İsa., (1995). "Manas ve Altın Arığ Destanı'ndaki Motifler" Manas 1000 Bişkek Bildirileri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
9. Radloff, W., Yay, H.E. ve Gürsoy, N., (1995). Manas Destanı, Ankara: Türksoy Yayınları.
10. Roux, J.P., (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
11. Rank, O., (2001). Doğum Tramvası, Çev: Sabir Yücesoy, Metis.

12. Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A., (2002). İslamiyet Öncesi Türk Destanları, İstanbul: Ötüken.
13. Sorokin, (1997). Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Çev: Mete Tunçay, İstanbul: Göçebe Yayınları.